

ROMANTİZM ƏDƏBİ CƏRƏYANININ TƏDRİSİ MƏSƏLƏSİ

XVIII-XIX əsrlər dünya sosial-mədəni fikrində yeni başlanğıclar yaradan romantizm cərəyanı 20-ci əsrin əvvəllərində Azərbaycanın ədəbi fikrinin inkişafında xüsusi mərhələ kimi formalaşmışdır. O dövrün sosial-mədəni həyatında baş verənlər müxtəlif istiqamətlərdə inkişaf edən zəngin ideya cərəyanlarının mövcudluğuna şərait yaradır.

Avropa ədəbiyyatlarından fərqli olaraq, Azərbaycanda (o cümlədən bir sıra başqa Şərqi ölkələrində) maarifçi ideologiya romantizm estetikası ilə qaynayıb-qarışır. İstər orta əsrlərin ənənəvi “Şərqi romantizmi”ndən, istərsə də romantizmin klassik (XIX əsr) Avropa növündən fərqlənən, özünəməxsus bədii-fəlsəfi və estetik hadisə baş verir. Azərbaycan romantizmi milli maarifçiliyin həm ənənəvi-tarixi nikbinliyindən, həm də onun tənəzzül və böhran dövrünün dramatik ideya axtarışlarından təsirlənir.

Ümumiyyətlə, qədim və orta əsrlərdə Azərbaycan poeziyası romantik səciyyəlidir. Belə ki, romantik bədii metod uzun əsrlər boyu ədəbiyyatımızda hakim olub. Lakin romantizm ədəbi cərəyan kimi Azərbaycanda XX əsrin əvvəllərində meydana çıxdı.

XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan romantik şeirinin inkişafında fərqli özünəməxsusluğu ilə seçilən Hüseyn Cavidin yaradıcılığında “Şeyx Sənan”, “İblis”, “Səyavuş”, “Xəyyam” kimi əsərləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatında mənşəm dram məktəbi yaratmışdır. Romantik və publisistik poeziyanın böyük yaradıcısı Məhəmməd Hadinin “Əlvahi-intibah” poeması mühüm ədəbi hadisə idi. Abbas Səhhət və Abdulla Şaiq Azərbaycan romantizminə yeni ideyalar, müxtəlif poetik formalar gətirmiş, uşaq poeziyasının qızıl fondunu təşkil edən əsərlər yaratmışlar [4, s. 10-13].

Romantizm mürəkkəb, dinamik səciyyəlidir və tədqiqatçıdan xüsusi nəzəri hazırlıq, metodoloji həssaslıq tələb edir.

Romantizmi dərk etmək üçün onun ifadə olunduğu fərdi yaradıcılığa varmaq, romantik əsərin özünü, onu qələmə alan yazıçı və şairin yaradıcılığını öyrənmək lazımdır.

Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinif şagirdləri üçün Ədəbiyyat fənni üzrə dərslərində [1] Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizm və romantizm dövrü (XIX əsrin 90-cı illərindən 1920-ci ilədək) adlı ilk bölmədə realizm və romantizm ədəbi cərəyanlarının təşəkkülü barədə məlumatlar verilmişdir. Bu mövzunun şagirdlərə tədrisi üçün 1 saat vaxt ayrılmışdır.

Həmçinin Azərbaycan ədəbiyyatında romantizmin əsas yaradıcılarından olan həm ərəz, həm də heca vəznində şeirlər yazmış, humanist, işıqlı duyğular, nəcib amalla yaşayıb-yaradan Hüseyn Cavidin həyatı və yaradıcılığı haqqında dolğun məlumat ədəbiyyat dərslərində yer almışdır. Eləcə də, ədibin məşhur əsəri olan “İblis” faciəsi ixtisarla verilmişdir. Ümumilikdə, bu mövzuların tədrisi üçün isə 5 saat vaxt ayrılmışdır. Belə ki, Hüseyn Cavidin həyatı, yaradıcılıq yolu – 1 saat, “İblis” (ixtisarla) – 4 saat: birinci və ikinci saat: məzmun üzrə iş, üçüncü saat: təhlil üzrə iş, dördüncü saat: təbiiq. Müzakirə. Yaradıcı iş [3, s. 38]. Bütün bu və digər mövzular interaktiv təlim metodları əsasında tədris edilir.

“İblis” əsəri mövzusunun tədrisini aşağıdakı kimi təşkil etmək olar:

Dərsin gedişi:

Ev tapşırığının yerinə yetirilməsi səviyyəsi fərqli yollarla müəyyən edilə bilər. Təqdimatların seçmə yolla dinləmək və müzakirə etmək daha uyğundur. Bütün hallarda şagirdlərin mənbələrdən nə cür faydalandıqlarını, yeni biliklərini dərslərdəki məlumatlarla necə əlaqələndirdiklərini üzə çıxarılır. Bu zaman müəllimin qiymətləndirmə meyarlarına müraciət etməsi məqsədəuyğundur.

Motivasiya, yəni problemin qoyuluşu mərhələsini müxtəlif məzmununda təşkil etmək olar. “Allah şeytana lənət eləsin”, “Tamahkar öz nəfsinin quludur” və başqa bu kimi ifadələr ilə müəllim şagirdlərə öz fikirlərini bildirməyi təklif edir. Müsahibənin sonunda tədqiqat sualı dəqiqləşdirilir.

Tədqiqat sualı: İnsanlar uğursuzluğun, şər əməllərin səbəbini necə izah edirlər?

Təkliflər dinlənir və qeydə alınır.

Faciənin tədqiqi dərslərdə verilmiş birinci pərdədən parçaları oxumaqla başlanılır.

Oxunu müxtəlif formalarda təşkil etmək olar. Şagirdlərin maraqlarını nəzərə alaraq rollu oxunuşdan istifadə etmək faydalıdır. Tanış olmayan sözlərin mənası və məcazlar müəyyən edilir.

Təcrübə göstərir ki, əsərin məzmununun mənimsəyərkən müəllimin istiqamətləndirici suallarına ehtiyac vardır. Müəllim, birinci növbədə, şagirdlərin diqqətini əsərin əvvəlində İblisin dili ilə müharibə dəhşətlərinin təsvirinə yönəltməlidir.

Bu əsərə xüsusi diqqət yetirilməsi şagirdlərdə dramaturqun əsəri müharibə səhnələrinin təsviri ilə başlamasının təsadüfi olmadığı düşüncəsini formalaşdırır. Pərdənin məzmununu mənimsəyən şagirdlər İblis və Arifin xarakterini öyrənəcəklər. Onların həmçinin başqa personajlar – İxtiyar, Xavər, Rəna, İbn Yəmin haqqında da müəyyən təsəvvürləri yaranır.

Oxuma vaxtının sonunda şagirdlər kiçik qruplarda parçaların məzmunu ilə əlaqəli fikir mübadiləsi aparır, sual və tapşırıqlar əsasında təqdimat hazırlayırlar.

Tədqiqat müddətinin sonunda təqdimatlar əsasında məlumat mübadiləsi və müzakirələr aparılır. Bu prosesdə müəllim istiqamətləndirici suallardan istifadə etməklə təqdimatların fəal dinlənilməsinə və müzakirənin effektiv keçməsinə nail olurlar.

⁹⁰ BDU-nun magistrantı

Müzakirə zamanı aşağıda qeyd edilən məsələlərə diqqət yetirilir:

- hadisələrin Bağdad ətrafında olması;
- müharibənin dəhşətlərinin təsviri;
- İblisin müharibə faciələrinə sevinci, Mələyin kədəri;
- Arifin Allaha müraciəti;
- İxtiyar şeyxin Arifə ürəyindəki qəzəbi və nifrəti unutmağı tövsiyə görməsi;
- İblislə Arifin dialoqunun məzmunu və s.

Növbəti dərstdə əsərin məzmunu tam öyrəniləndikdən sonra nəticə çıxarılır və ümumiləşdirmə aparılır.

Qiymətləndirmə. Formativ qiymətləndirmə aparılarkən 31–ci və 38-ci səhifələrdə təqdim edilmiş qiymətləndirmə meyarları və səviyyələri cədvəllərindən istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Müəllim dərslərdəki “Evdə iş” başlıqlı tapşırığın evdə yerinə yetiriləcəyini şagirdlərə xatırladır [3, s. 67-69].

Bildiyimiz kimi, yeni təlim texnologiyaları və interaktiv tədris metodları yaddaşa deyil, düşünməyə əsaslanır. Yeni öyrənmə texnologiyalarından istifadə edərək müstəqil şəkildə bilik əldə edən şagirdlər yalnız düşüncə tərzini deyil, yaradıcılıq qabiliyyətlərini də inkişaf etdirirlər.

Bu sahədə şagirdlərin inkişafına nail olmaq üçün təlim prosesində bir çox tələblərə riayət etmək gərəkdir. Həmin tələblər aşağıdakılardır:

Problemlilik: təlim modelində problemin inkişafı üçün şərtlərin modelləşdirilməsi; ətraf mühitin obyektlərindəki və hadisələrindəki həqiqi ziddiyyətləri həll etmək cəhdinə əsaslanan təlim;

Bilik və düşüncənin bölünməzliyi: bilik hazır vəziyyətdə qəbul edilməməlidir; düşüncəni inkişaf etdirmək üçün bir vasitə olmalıdır;

Məzmunun məlumatlılığı və elmi tutuma sahib olması: tədris proqramları əsas elmi nailiyyətləri və məlumatları əks etdirməlidir;

Yaradıcılığın stimullaşdırılması: təlim prosesində hər cür yaradıcı fikir və fəaliyyətə dəstək vermək;

Biliklə həyat ehtiyacları arasındakı əlaqə: öyrənmə məzmunu şagirdin öyrəndiklərinin həyatla necə əlaqəli olduğunu başa düşməlidir;

Şəxsi yönəllilik: tədris proqramları şagirdlərə şəxsi təcrübələrindən yararlanmağa imkan verməlidir;

Müstəqil öyrənmə vərdişlərinə yiyələnmə: bilikləri sərbəst əldə etməyi, işləməyi və onu yaradıcılıqla tətbiq etməyi öyrədən tapşırıqların olması vacibdir;

Təlim proqramının məzmununun inkişafında çeviklik: proqramın məzmununun dəyişkənliyi və sistematik yenilənməsi;

Ümumiləşdirilmiş bilik əldə etmə: tədris proqramları yalnız fərdi biliklərin əldə edilməsinə deyil, həm də biliyin özəyi olan fundamental elmi biliklərin öyrənilməsinə istiqamətlənməlidir;

Gələcəyə istiqamətlənmə: öyrənmə məzmununun gələcək üçün proqnozlaşdırıla bilən və aktual olmasını təmin edən məsələlərin həllində elementlər olmalıdır;

Təlim nəticələrinin əks olunması. Tədris proqramı şagirdləri təlimin sonunda nə bildiyini və nə edəcəyini əks etdirməlidir [5, s. 219].

Yeni yanaşmanın mahiyyəti odur ki: tədris şagirdlərin hafizəsini təkcə yeni elmi biliklərlə (məlumatlarla) zənginləşdirməklə deyil, həmçinin də onların müstəqil olaraq daha çox bilik mənimsəmələrinə, ən vacib bacarıq və vərdişləri, şəxsi keyfiyyətləri əldə etmələrinə yönəlib. Belə olan halda müəllimin rəhbərliyi altında şagirdlər, xüsusi olaraq seçilmiş, başa düşülməsi asan olan və yadda qalan, ən mühüm tədris materialının öyrənilməsində faktların və hadisələrin səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyən etməyi, nəticə çıxarmağı, əhəmiyyətli və dərin ümumiləşdirmələri aparmağı öyrənirlər [6, s. 74].

Romantizm ədəbi cərəyanə da qeyd edilən prinsiplərə əsasən tədris edilir. Orta ümumtəhsil məktəblərində ədəbiyyat dərslərində bu cərəyan haqqında şagirdlərə ilkin və lakonik məlumatlar verilir. Fəal interaktiv təlim metodlarından istifadə etməklə onların bu məlumatları yaxşı qavramalarına çalışılır. Ali təhsil müəssisələrində ədəbiyyat ixtisası üzrə təhsil alan tələbələrə isə artıq romantizm ədəbi cərəyanı, onun nümayəndələri haqqında ətraflı və geniş məlumatlar verilir.

Romantizm ədəbi cərəyanının tədrisi olduqca mürəkkəb işdir. Bu mövzunun tədrisi müəllimdən yüksək peşəkarlıq və səriştəlilik tələb edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Həbibbəyli İsa, Həsənov Bilal, Mustafayeva Aynur, Əliyev Soltan Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün Ədəbiyyat fənni üzrə Dərslük Bakı – Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi 2018, 209 s.
2. Həbibbəyli İ. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı, Təhsil Nazirliyi Tədris- metodiki kabinetinin nəşri, 1985, 175 s.
3. Mustafayeva Aynur, Həsənov Bilal, Əliyev Soltan Ümumtəhsil məktəblərinin 11- ci sinfi üçün ədəbiyyat fənni üzrə dərsləyin metodiki vəsaiti. Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2018, 211 s.
4. Osmanlı V. Azərbaycan romantizmi. Icild, Bakı, Elm, 2010, 464 s.
5. Veysova Z. Fəal (interaktiv) təlim. Müəllimlər üçün vəsait. Unicef, 2009, 219 s.
6. Zeynalova N. Müasir təhsilin əsasları. Bakı. Elm və Təhsil. 2017. 286 s

Açar sözlər: ədəbiyyat, ədəbi cərəyan, romantizm, tədris

Ключевые слова: литература, литературное направление, романтизм, учение

Keywords: literature, literary trend, romanticism, teaching

ПРЕПОДАВАНИЕ ЛИТЕРАТУРНОГО НАПРАВЛЕНИЯ РОМАНТИЗМА

Резюме

В данной статье рассматривается учение литературного направления романтизма. Дана краткая информация об историческом периоде становления литературного направления романтизма, а также рассмотрено значение журнала «Фююзат», сыгравшего ключевую роль в становлении этого направления. Также упоминаются имена писателей и поэтов, собравшихся вокруг этого журнала.

В статье также отмечается, что литературное направление романтизма отражено в учебнике литературы для 11 класса общеобразовательной школы. Также было отмечено, сколько часов на это было выделено. В статье также отражен тот факт, что литературное направление романтизма преподается на основе новых методов обучения, важность и принцип этих методов обучения.

TEACHING THE LITERARY TREND OF ROMANTICISM

Summary

This article discusses the teaching of the literary trend of Romanticism. Brief information was given about the historical period of the formation of the literary trend of Romanticism, and the importance of the magazine "Füyuzat", which played a key role in the formation of this trend, was discussed. The names of writers and poets gathered around this magazine are also mentioned.

The article also notes that the literary trend of Romanticism is reported in the 11th grade literature textbook of secondary schools. It was also noted how many hours were allocated for this. The article also reflects the fact that the literary trend of Romanticism is taught on the basis of new teaching methods, and the importance and principle of these teaching methods.

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova